

befolyásolta minden névtípus, így a hidronimák alakulását is. Ezeknek a külső körülményeknek a számbavétele több tudományterületet érint, hiszen a történeti földrajz, a társadalomtörténet és a néprajz kutatási eredményeinek a bevonásával számos bizonytalanság szűrhető ki. Etimológiai elemzéseket magam is végeztem az Ér és a Berettyó folyóvíz-nevei körében (l. a disszertáció függelékében szereplő szótári mutatót), ahol az elenyésző számú szláv eredetű adatok mellett a magyar és a román formák kontrasztív vizsgálata jól példázza a két nyelv kölcsönhatását. Mivel a nyelvi kölcsönhatásról kevés helyen olvashatunk, kétnyelvű térség párhuzamos bemutatását pedig a román szakirodalomban eddig még nem fedeztem fel, így e vizsgálat remélhetőleg kiindulási támpontokat tud nyújtani egy hasonló tematikájú elemzés során. A névkincs adta lehetőségek kiaknázása során arra törekedtem, hogy a rendszertani elemzésen túl olyan új perspektívákat villantsak fel, amelyek a kutatást más-más szempontok szerint vihetik tovább a komparatív-kontrasztív szemlélet érvényesítésével.

KISS MAGDALÉNA

Lónyay Utcai Református Gimnázium és Kollégium, Budapest

**TÓTH LÁSZLÓ, Elméleti és módszertani lehetőségek az irodalmi onomasztikában
Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben (Különös tekintettel**

Hollóidő című regényére)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar nyelvtudomány. Piliscsaba, 2014. 181 lap.

Témavezető: HEGEDŰS ATTILA. Opponensek: ÖRDÖG FERENC, GERSTNER KÁROLY.

Védés: 2015. május 7.

1. Bevezetés. Az irodalmi szövegekben előforduló tulajdonnevek vizsgálata régóta népszerű témája a magyar névtani kutatásoknak. Az ún. *irodalmi névadás* alapfogalmainak meghatározása mégsem történt meg kielégítően, ráadásul több olyan tipologizálási és elemzési lehetőség is létezik, amely a külföldi szakirodalomban már jó ideje adott, de itthon mégsem terjedt el. A dolgozat céljai között ezért elsőként az irodalmi névadás mint kutatási terület alapfogalmainak a tisztázása szerepel (elsősorban az irodalmi onomasztika és az irodalmi névadás viszonyának, illetve az *irodalmi név* és a *fikcionális név* fogalmának a meghatározása, a fikcionális szövegekben mutatkozó fiktív és valós szempontjának a számbavétele). További célul tűztem ki, hogy felhívjam a figyelmet bizonyos tipologizálási és elemzési szempontokra a külföldi, főként német szakirodalom alapján, s hogy az általam javasolt fogalomhasználatra építve az irodalmi szövegek sajátosságaihoz igazodó tipológiát fogalmazzak meg. A dolgozat első, elméleti kérdéseket tárgyaló része után a bemutatott elemzési lehetőségeket konkrét irodalmi szövegen keresztül kívántam illusztrálni. Választásom Szilágyi István regényeire, elsősorban pedig Hollóidő című művére esett.

2. Az irodalmi onomasztika alapfogalmai. Ebben a fejezetben elsőként az *irodalmi névadás*-nak nevezett kutatási területről írtam. Bár ez a terület hídtudomány a nyelv- és az irodalomtudomány között (vö. FRIEDHELM DEBUS, Einleitung zu den kontinental-europäischen Beiträgen. *Onoma* 40. 2005: 201–211; i. h.: 203), HAJDÚ MIHÁLY írásából

(Az írói névadás magyar bibliográfiája. Helikon 38. 1992: 536–550; i. h.: 536–537) kiindulva magam is a névtan tudományágán belül helyeztem el. A tulajdonnevek és az irodalom kapcsolatát azonban sokféle nézőpontból lehet vizsgálni. Az én javaslatom ezért az, hogy az ilyen vizsgálatok átfogó elnevezése *irodalmi onomasztika/névtan* legyen, az *irodalmi névadás*-t pedig arra a szűkebb területre alkalmazzuk, amikor a vizsgálat középpontjában csak az irodalmi szöveg és a benne lévő tulajdonnevek állománya áll.

Az irodalmi onomasztika tisztázandó alapfogalmai között elsőként maga az *irodalmi (tulajdon)név* adódik. Ennek az elnevezésnek létezik egy bővebb és egy szűkebb értelmezése is. Vonatkozhat egy irodalmi szövegben előforduló összes tulajdonnévre, vagy jelölheti csupán az író által kitalált tulajdonneveket. Ebben a kérdésben amellet érveltem, hogy az irodalmi szöveget autonóm konstrukcióként tekintve a benne szereplő összes tulajdonnevet *irodalmi név*-nek nevezzük.

Az irodalmi szövegek nagyobb része fikcionális, ugyanakkor vannak köztük nem fikcionálisak is (pl. dokumentumregény, irodalmi riport, önéletrajz). A fikcionális irodalmi szövegek – bármennyire törekedjenek is a valósághű, realiztikus ábrázolásra – szándékuk szerint nem referálnak közvetlenül a szövegben kívüli valós világra, míg a nem fikcionális irodalmi szövegeknek van ilyen referenciájuk. E szempont alapján különítettem el a *fikcionális irodalmi név* és a *nem-fikcionális irodalmi név* fogalmát.

A nem-fikcionális irodalmi nevekkel kapcsolatban mind a név, mind pedig a névviselő kapcsán felmerülhet azok valós vagy fiktív volta. Fontosnak tartom, hogy mindig válasszuk szét a névviselőket és a tulajdonneveket. Félrevezető ugyanakkor, hogy egy fikcionális irodalmi szövegvilágban *valós névviselő*k-ről beszéljünk. A modern irodalomelméletek szerint ugyanis egyetlen fikcionális irodalmi szövegben lévő tulajdonnév jelölete sem lehet azonos egy szövegben kívüli névviselővel, hiszen a fiktív szövegvilágban ezek a névviselők a szöveg által felépített világban teremtődnek meg. Véleményem szerint egyfajta „kváziaazonosság” mégis feltételezhetünk, ezért azokat a névviselőket, amelyeket nem az író talál ki, hanem a valós világból kölcsönzi, és a valóság látszatát kelti velük, *kvázi-valós névviselő*k-nek neveztem.

A dolgozat második fejezetének végén a fikcionális tulajdonnevek olyan osztályozására tettem javaslatot, amely eléggé rugalmas ahhoz, hogy a posztmodern irodalom szokatlan lehetőségeire is alkalmazható legyen, másrészt praktikus annyira, hogy ne tegye túl bonyolulttá az elemző munkáját. Az osztályozás során a fiktív és kvázi-valós névviselőket szétválasztottam, s mindkét esetben a valós nevek alkalmazását és a fiktív nevek teremtését/alkalmazását tettem meg fő szempontnak. Az osztályozás kialakításakor az intertextualitás lehetőségét is szem előtt tartottam.

3. Az irodalmi onomasztika a logika és a nyelvfilozófia tükrében. A dolgozatnak ebben a részében a tulajdonnevekre vonatkozó logikai és nyelvfilozófiai megállapításokat tekintettem át az ókori görög filozófusok gondolataitól kezdve KRIPKÉig, különös tekintettel az irodalmi (tulajdon)névre vonatkozó észrevételekre. Itt elsősorban a tulajdonnevek denotációja kapcsán merül fel a fikció problémája, főként a fiktív névviselő kapcsán. A probléma ismertetésekor a klasszikus megoldási javaslatokon (MILL, FREGE, RUSSEL, KRIPKE) túl a meinongi színlelés és a látszatköltés elméleteire is kitértem SZABÓ ERZSÉBET nyomán, aki szerint a fiktív névviselő tulajdonnevei „leíró kifejezéseként, azaz tulajdonságnyalábok és történetek szinonimáiként funkcionálnak” (A fikcionális tulajdonnevek

mint kettős szemantikai profilú kifejezések. In: SZABÓ ERZSÉBET – VECSEY ZOLTÁN szerk., *Ki volt Sherlock Holmes?* Szeged, 2005: 147–162; i. h.: 158).

E fejezet végén a fikcionális irodalmi nevek jelentésszerkezetét kíséreltem meg felvázolni. Különösen értékesek ezen a téren FRIEDHELM DEBUS gondolatai, aki ezeknél a tulajdonneveknél a kategoriális-grammatikai értékeken, azaz a szemantikai elemeket tartalmazó szófaji, morfológiai tulajdonságokon túl az ún. kategoriális-szemantikai értékek körét is feltételezi (Namen in literarischen Werken. Akademie der Wissenschaftlichen und der Literatur. Mainz–Stuttgart, 2002. 32). Ide olyan alapvető tényezők tartoznak, amelyeket egy szövegvilágban lévő tulajdonnév képes kifejezni (pl. hely- és kormegjelenítés, társadalmi meghatározottságok kifejezése, divatosság). Ezek természetesen a névviselőtől függetlenül is jelen lehetnek a névben. A fikcionális irodalmi nevek esetében ezek a jelentéselemek bizonyos átmenetet alkotnak a név mellékjelentései felé. Mindezen túl pedig a legtágabb konnotációk találhatók, fontos azonban, hogy ezek alapvetően csak a név és a szöveg által felépített névviselő közti viszony alapján értelmezhetők.

4. A fikcionális irodalmi nevek tipologizálása. Az irodalmi névadás magyar alaptanulmányát KOVALOVSKY MIKLÓS írta 1934-ben (Az irodalmi névadás. Bp.). Tipológiája három nagy csoportot különít el: a néven belüli tartalmakkal jellemző nevek, a néven kívüli tartalmakkal (külső asszociációkkal) jellemző nevek, illetve a pusztán hangalakjukkal jellemző nevek csoportját. E tipológiának mint skálának az egyik végpontján tehát azok a nevek állnak, amelyeknek a közszoói jelentésük még világos, azaz a névadás tudatos, a név nem szorul értelmezésre, a szöveg és az olvasó közti kommunikáció zavartalan. A skála másik végén pedig azokat a neveket találjuk, amelyeknek nincsen semmilyen lexikális jelentésük, csupán szuggesztív hatással rendelkező, tisztán hangulati tartalmuk van. A névadás tudatossága ezek esetében már kérdéses, inkább csak ösztönösnek tekinthető, a név ezért értelmezésre szorul, azaz a névadás és a befogadás is szubjektív tényezőkön múlik.

KOVALOVSKY tipológiáján kívül HENDRIK BIRUS osztályozását is ismertettem, amely először 1978-ban, majd külön cikként 1987-ben is megjelent (Vorschlag zu einer Typologie literarischer Namen. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 67: 38–51). BIRUS rendszere négyfokozatú: megtestesítő nevek, osztályozó (klasszifikáló) nevek, hangszimbolikus nevek, beszélő nevek.

Mind KOVALOVSKY, mind BIRUS tipológiája értékes támpontokat nyújt az irodalmi névadással foglalkozóknak, de mint minden tipológiában, úgy e kettőben is az jelenti a legnagyobb problémát, hogy a legtöbb név nehezen sorolható egymást kizáró csoportokba, egy név általában több csoportban is megjelenhet. Ez nyilvánvalóan abból fakad, hogy a fikcionális nevek a szövegben egyszerre többféle (stílus)hatást is kiválthatnak, és ennek megfelelően többféle szerepük is lehet.

5. A fikcionális nevek szerepkörei. Mivel az irodalmi szövegek egyik igen fontos tulajdonsága a bennük lévő tulajdonneveket is érintő nyelvi megalkotottságuk, indokoltnak tűnt, hogy a nevek szerepeit, akár összetett szerepköreit is áttekintsem. Ehhez DIETER LAMPING könyvét hívtam segítségül (Der Name in der Erzählung: zur Poetik des Personennamens. Bonn, 1983). Ez ugyan nem a legfrissebb a nemzetközi szakirodalomban, de hatását mutatja, hogy még ma is gyakran hivatkoznak rá, elemzési szempontjait alkalmazzák.

Mivel a magyar szakirodalom nem ismeri, röviden bemutattam, milyen szempontok szerint képzelte el LAMPING az irodalmi szövegek tulajdonneveinek elemzését.

A szerző az irodalmi szöveg tulajdonneveit a szövegkompozíció elemeiként, a szövegstruktúra egyik fontos összetevőjeként veszi számba. A vizsgált tulajdonneveknek ebből az alapvető tulajdonságából kiindulva azt is szemügyre veszi, hogy a nevek szövegbeli felbukkanásai milyen formai típusokat mutatnak, és hogy e felbukkanások az elbeszélés mely pontján várhatók. Az elemzés során megkülönbözteti a narráció és a történet síkját, illetve a szöveg beszéd- és cselekményjellegű részeit. Az irodalmi nevek következő szerepeit, szerepköreit veszi számba: azonosítás, fikcionalizálás vagy illúziókeltés, karakterizálás, kiemelés vagy konstellációteremtés, perspektíva-teremtés, esztétizálás, mítosz-teremtés. Természetesen ezek a szerepek számtalan formában és kontextusban jelentkezhetnek egy irodalmi szövegben. LAMPING példáit szem előtt tartva igyekeztem a szerepkörök sokrétűségét a magyar irodalom gazdag tárházát felhasználva illusztrálni, több mint negyven magyar regény és novella szövegéből merítve.

6. Bevezető a Hollóidő névtani elemzéséhez. A dolgozat második felét Szilágyi István írói munkásságának rövid bemutatásával kezdtem, majd a Hollóidőről született eddigi szakirodalom alapján a regény műfaji besorolhatóságáról és nyelvi gazdagságáról írtam. Ezek után a mikrotörténetírás jelenségéről és a regény ilyen szempontú megközelítéséről is beszámoltam, forrásokkal is utalva a regény tulajdonnévanyagában fellelhető történeti vonatkozásokra.

Végül Szilágyi István Hollóidő előtt írt regényeinek névtani vonatkozásait ismerttettem röviden. A Kő hull apadó kútba és az Agancsbozót névanyagát végignézve világosan látszik két fontos mozzanat: az emberek közti társadalmi meghatározottságok jelölésének a fontossága és a nevek mitizáló szerepe. Emellé társul még harmadiknak a megnevezés fontossága, és nem csak a tulajdonnevekkel kapcsolatban. A dolgokat néven nevezni: ez Szilágyi említett két regényében is feltűnő gondolat.

7. A Hollóidő tulajdonneveinek elemzése. A regény névanyagát a névviselők és a nevek fiktív vagy valós volta szerint csoportosítottam. A személynevek esetén a besoroláshoz KÁZMÉR MIKLÓS Régi magyar családnevek szótára című munkáját (Bp., 1993), illetve HAJDÚ MIHÁLY Általános és magyar névtan című művét (Bp., 2003) vettem alapul. A fiktív névviselők személynevei között 77 név keletkezett a valós névkincs felhasználásával, 5 az írói fantázia szüleménye, míg 1 név a valós nevek intertextuális alkalmazásával került bele a regénybe. A kvázivalós névviselők tulajdonnevei közt a vallási, egyházi vonatkozású nevek (*Allah, Barabás, Belzebúb* stb.) és a történelmi személyek, intézmények, hatalmak nevei (*Mátyás király, Porta, Bizánc* stb.) valós nevek alkalmazásai, míg valós nevek intertextuális alkalmazásával 9 személynév is ide tartozik. A helynevek közül 22 név fiktív helyre vonatkozik, ebből 12 a valós névkincs felhasználásával keletkezett, 10 pedig az író saját alkotása. Különösen érdekesek a névkölcsönzés körébe tartozó nevek: *Dobor* (egyetlen valós helynévből), *Bagos* (több valós helynévből), *Almáslonka, Bajna-köves, Bajnaság, Karabátor, Nagycsép* (meglévő helynévi elemekből), *Fényesagócs* (meglévő helynévi és személynévi elemekből). A fiktív helynevek többnyire eleget tesznek a névszerűség követelményeinek. A kvázivalós névviselők helynevei a történelmi tér és idő megteremtését szolgálják (pl. *Brabantföld, Buda, Erdély, Wittenberga*). A névanyagot ezenkívül 2 állatnév, 1 különlegesen értékes kódex neve, 1 bolygónév, 9 időjelölő név

(pl. *Kisasszony hava*) gazdagítja, illetve néhány tulajdonnévi szerepű, köznévi alakulat (pl. *király képe*) is található a regényben.

A névanyag tipologizálása során az olvasó előismereteire építő megtestesítő neveket (pl. az egyik evangélista nevét idéző *Lukács*), a különféle társadalmi viszonyokat tükröző osztályozó neveket (pl. *ifjú Balsaréti Károly*), a legkülönbébb asszociációkat keltően hangzó neveket (pl. *Bumbula*) és a beszélő neveket (pl. *Rücsök*) vettem számba.

A regény tulajdonneveinek szerepköri elemzése során utaltam a regényben nagy szerepet kapó, főleg a helynévi, de a személynévi anyagot is érintő azonosítási és identifikációs problémákra, majd a regényben előforduló névadási aktusokat tekintettem át. A tulajdonnév hiányát mutató esetek vizsgálata után a regény konstellációteremtő neveit elemeztem, majd az esztétizáló névjátékokról írtam, ezután pedig a nevek hangzásának karakterizáló szerepét vizsgáltam. Végül a Hollóidő neveinek mitizáló szerepét emeltem ki, amely több név kapcsán is fölmerül, de még a regény címében is tetten érhető.

8. Összegzés. Dolgozatomban igyekeztem az irodalmi onomasztika alapfogalmait tisztázni, pontosítani. Javaslatot tettem egy fiktív-valós szembenálláson alapuló tipológia bevezetésére, ismertettem a fikcionális irodalmi nevek szerepköreit. Amellett érveltem, hogy az irodalmi szövegek tulajdonneveinek vizsgálata során olyan szempontokat kell érvényesítenünk, amelyek nem a valós világ tulajdonnévosztályaiból indulnak ki, hanem mindig a (fikcionális) név és a (fikcionális) szöveg viszonyát veszik kiindulópontnak. Végül e szempontok szerint vizsgáltam Szilágyi István műveit, elsősorban Hollóidő című regényét. A vizsgálat semmiképpen sem tekinthető teljesnek, biztos vagyok benne, hogy a regényt később újraolvasva nemcsak a történet értelmezése gazdagodik, de a tulajdonnévanyag is újabb és újabb szempontok felfedezését kínálja majd. A legfontosabb azonban már az eddigi elemzésből is kitűnt: az az elbeszélői technika, amely a fiktív és valós elemek keverésére épül Szilágyi István regényírói művészetében, a tulajdonnevek felhasználását is nagyban befolyásolja.

TÓTH LÁSZLÓ
Keresztelő Szent János Iskolaközpont, Zsámbék

DITRÓI ESZTER, Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata

A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben

Debreceni Egyetem, Magyar nyelvstudomány. Debrecen, 2015. 184 lap

Témavezető: TÓTH VALÉRIA. Opponensek: PÓCZOS RITA, HEGEDŰS ATTILA

Védés: 2015. december 11.

1. A helynévrendszerekben tetten érhető területi eltéréseket – melyek leginkább a mikrotoponimák szerkezetében figyelhetők meg – a helynévkutatásban ritkán és csak érintőlegesen vizsgálták a névkutatás szakemberei, noha az a törekvés, hogy valamely település, tájegység névrendszerének jellemzőit leírják, tehát tulajdonképpen a térbeliség aspektusa régtől jellemzi a helynévkutatást. Doktori értekezésem témaválasztásával és célkitűzésével ezt az ellentmondást igyekeztem oldani azáltal, hogy azt a kérdést jártam